

4. सार्वभौमत्व

Page No.:

Date:

1) प्रस्तावना :-

सार्वभौमत्व हा राज्याच्या निर्मित्या एक प्रमुख घटक आहे. सार्वभौमत्वाशिवाय राज्याची कल्पनाच करता येत नाही. व्यक्तीच्या विकासासाठी कुटुंबसंस्था, शिक्षणसंस्था, धर्मसंस्था, राज्यसंस्था इ. आवश्यकता असते. यामध्ये राज्यसंस्थेकडेच सार्वभौम सत्ता असते. राज्याकडे सार्वभौमत्व असल्यामुळे राज्य संस्था ही इतर संस्थेवर नियंत्रण ठेवत असते. त्यामुळे इतर सर्व संस्थेच्या राज्यासंस्था ही श्रेष्ठ समजली जाते. व्यक्तीच्या शास्त्रामध्ये आत्म्याला जेवढे महत्त्व असते, तेवढेच राज्यामध्ये सार्वभौमत्वाला महत्त्व असते. सार्वभौमत्व म्हणजे राज्याची सर्वोच्च व अंतिम सत्ता होय.

2) सार्वभौमत्वाचा अर्थ व व्याख्या :-

सार्वभौमत्वाला इंग्रजीमध्ये Sovereignty असे म्हणतात. Sovereignty हा शब्द लॅटिन भाषेतील Superanus या शब्दा पासून बनलेला आहे. Super म्हणजे श्रेष्ठ व anus म्हणजे वाक्ती. सर्व यावरून राज्याची सर्वश्रेष्ठ वाक्ती किंवा सत्ता म्हणजे सार्वभौमत्व होय. सर्वश्रेष्ठ सत्ता म्हणजे अर्थात सत्ता को ज्या सत्तेवर दुसऱ्या कोणत्याही देशाची संस्थेचे किंवा व्यक्तीचे नियंत्रण नसते. थोडक्यात सार्वभौमत्व म्हणजे देशा अंतर्गत किंवा बाह्यादृष्ट्या इच्छेनुसार नियंत्रण घेण्याचे स्वतंत्र्य म्हणजे सार्वभौम सत्ता होय. सार्वभौम राज्यावर कोणत्याही परकीय शक्तीचे प्रत्यक्ष, अप्रत्यक्ष नियंत्रण नसत. पराजिती

आपण संवध करे ठेवावे याचा निर्णय घेण्याचा पूर्ण स्वातंत्र्य असणे होय. तसेच देवांमधील सर्व जनतेवर सार्वभौम सत्तेचे नियंत्रण असते. सार्वभौम सत्तेच्या आदेशाचे पालन केले जाते.

१) बोर्दे :-

च्या मते, "राज्याच्या प्रजेवर व नागरिकांवर चानगारी आणि कायद्याच्या वर्चस्वापासून मुक्त असलेली राज्याची सर्वेच्च व्यक्ती म्हणजे सर्वभौम होय."

२) बरजेस :-

च्या मते, राज्यातील सर्व जनता आणि त्यांचा समूह यांवर चानगारी राज्याची सुभ्रुवत, सर्वकश व अमर्थाद सत्ता म्हणजे सर्वभौम सत्ता होय.

३) विनोबी :-

च्या मते, राज्याची सर्वेच्च इच्छा म्हणजे सार्वभौमत्व होय.

३) सार्वभौमत्वाचे प्रकार :-

१) अंतर्गत सार्वभौमत्व :-

"देवांतर्गत कोणताही निर्णय कायदा तयार करायचे, स्वातंत्र्य असणे म्हणजे अंतर्गत सार्वभौमत्व होय." राज्यातील व्यक्तीपेक्षा, सार्वभौम सत्ता खेळ असणे होय. सार्वभौम सत्तेची आज्ञा किंवा आदेश

देशातील प्रत्येक व्यक्तीने पानन करावा.

२) बाह्यसार्वभौमत्व :-

देशाबाहेर निर्गम्य घेताना परराष्ट्र घोरण आघताना इतर देशाशी संबंध प्रस्थापित करताना आपणास पूर्णपणे स्वातंत्र्य असणे. इतर कोणत्याही देशाच्या प्रत्यक्ष व अप्रत्यक्ष नियंत्रणापत्तून मुक्त असणे म्हणजेच बाह्यसार्वभौमत्व होय. 15 ऑगस्ट 1947 पासून भारताला अंतर्गत व बाह्यदृष्ट्या सार्वभौमत्व प्राप्त झाले आहे.

३) नाममात्र सार्वभौमत्व :-

संसदिय वासन व्यवस्थेचा स्विकार करणाऱ्या देशांमध्ये नाममात्र व वास्तविक सार्वभौम सत्ता विस्तृत येते. भारतामध्ये राष्ट्रपतीकडे नाममात्र स्वसंपात्ती सत्ता आहे. संविधानाने राष्ट्रपतीकडे देशाची पूर्णपणे सत्ता दिलेली आहे. राष्ट्रपतीच्या नावाने देशाचा राज्यकारभार केला जातो.

४) वास्तविक सार्वभौमत्व :-

भारतामध्ये वास्तविक सार्वभौम सत्ता राष्ट्रपतीकडे पंतप्रधानाकडे आहे. संविधानाने राष्ट्रपतीला पूर्ण अधिकार दिले असता तरी व्यवस्था मध्ये त्याचा वापर पंतप्रधानाबरोबर केला जातो. प्रत्यक्ष व्यवहारात पंतप्रधानाची भूमिका महत्त्वाची असते.

5) कायद्याचे सार्वभौमत्व :-

कायद्याचे सार्वभौमत्व म्हणजे कायद्याला सर्वत्र समजणे होय. कायद्याच्या समोर जात घेई वंश इ. कोणत्याही अधारावर भेदभाव न करता सर्वांना समान लेखने कायदास्य अर्बिन राईन प्रत्येकाने काम करणे कायद्याच्या अपेक्षा पानन करणे यासच कायदेगरीर सार्वभौमत्व असे म्हणतात.

6) जनतेचे सार्वभौमत्व :-

जनतेचे सार्वभौमत्व म्हणजेच जनतेच्या हातामध्ये अंतिम सत्ता देणे होय. निवडणुकीच्या साध्यमातून जनता आपल्या सार्वभौम सत्तेची वापर करते. लोकशाही शासन व्यवस्थेमध्ये जनतेच्या सर्वत्र समजणे जाते. मतदानच्या माध्यमातून जनतेच्या व्हेनुसार सरकारची किंवा शासकाची निर्मिती केली जाते. :- कायदा ७

इ. अनेक प्रकार सार्वभौम सत्तेचे पिल्लुन जेता.

सार्वभौम सत्तेचे वैशिष्ट्ये :-

1) स्थायित्व :-

सार्वभौम सत्ता ही स्थायी किंवा स्थिर स्वभावाची असते. निरंतरन किंगारी विनाश न पावणारी असते. जो पर्यंत राज्यसंस्था टिकून राहते तो पर्यंत सार्वभौम सत्ता टिकून राहते. राज्यसंस्थेपासून सार्वभौमत्व वेगळे करता येत नाही. सरकारमध्ये किंवा व्यक्तीमध्ये बदल साना म्हणजे

सार्वभौमत्वामध्ये बंधन होतो - असे नाही.
सार्वभौमत्व स्थायी असते. किंवा विरलतन
टिकणार असते.

२) सर्वसमावेशकता :-

सर्वसमावेशकता म्हणजे राज्यातील सर्व व्यक्ती, संस्था, समुदाय यांचा समावेश सार्वभौम सत्तेमध्ये होतो. या सर्व घटकांवर सार्वभौम सत्तेचे नियंत्रण असते. सार्वभौम सत्तेच्या आदेशानुसार पालन संपादन करावे लागते. सार्वभौम सत्तेवर कोणत्याही नियंत्रण राहत नाही. गानरच्या ज्ञानकात सार्वभौम सत्तेच्या अधिकार राज्यांतर्गत सर्व व्यक्तीक संस्थांवर व व्यक्तींवर असतो. योउघ्यात सार्वभौम सत्ता सर्वव्यापक स्वरूपाची असते.

३) अक्षयत्व :-

अक्षयत्व म्हणजे सार्वभौम सत्ता ही कोठारही देता येत नाही किंवा तिचे अस्थांतरन करता येत नाही. ती स्तरांना होणे म्हणजे सार्वभौम सत्तेने स्वतःच नारा कुठे घेण्यासारखे आहे. गानरच्या मत सार्वभौमत्व राज्याच्या जिवनाचे अमर तत्व आहे. आणि सार्वभौमत्व त्याग करणे म्हणजे राज्याने आत्महत्या कुठे घेण्यासारखे आहे. असेच अक्षयत्व हा सार्वभौम सत्तेचा अनिवार्य गुण मानला आहे. एका राज्या अर्धन एका नवीन राज्याची निर्मिती झाल्यास सार्वभौम सत्तेचे हास्तानसून होत नाही. तर एका नवीन राज्यासाठी नवीन सार्वभौम सत्तेचा उदया होतो.

4) अविभाज्यता :-

अविभाज्यता म्हणजे सार्वभौम सत्तेचे विभाजन नकरणे होय. सार्वभौमत्वाचे विभाजन होत नाही. राज्याचे विभाजन झाले तरी सार्वभौम सत्तेचे विभाजन होत नसून नवीन सार्वभौम सत्तेचा उदय होतो. उदा:- 1971 मध्ये पाकिस्तानचे विभाजन होऊन बांगलादेशची निर्मिती झाली. याचा अर्थ सार्वभौम सत्तेचे विभाजन झाले नसून बांगला देश मध्ये नवीन सार्वभौम सत्तेचा उदय झाला.

5) सर्वश्रेष्ठत्व / निरंकुशता :-

राज्याची सार्वभौम सत्ता सर्वश्रेष्ठ व अमर्यादित स्वरूपाची असते. त्यावर कोणत्याही बंधन नसते. सार्वभौम सत्तेवर बंधन टाकणे म्हणजे सार्वभौमत्व नष्ट करणे होय. सार्वभौम सत्तेचे सभानाणीन सर्व घटकांवर नियंत्रण असते. सार्वभौम सत्तेच्या पालन सुवाता करावे लागते. त्यामुळे सार्वभौमसत्ता ही सर्वश्रेष्ठ असते.

6) स्वयंभू :-

स्वयंभू याचा अर्थ सार्वभौम सत्ता ही मुक्तभूत स्वरूपाची असते. इतर कोणत्याही सत्तेद्वारा सार्वभौमत्व बहाल केलेले नसते. इतर कोणाकडून ही राज्याला सार्वभौमत्व मिळत नसते. सार्वभौमत्व हा स्वतःच स्वताच्या आसित्याचा आधार आहे. सुर्याला ससा कोणाकडूनही प्रकाश धावा लागत नाही. त्याप्रमाणे राज्याला सार्वभौम सत्ता कोणाकडूनही धावी लागत नाही. सार्वभौम सत्ता सर्वश्रेष्ठ असल्यामुळे ती मुक्तगामी व स्वयंभू

स्वरूपाची आहेत.

१) एकमेवता :-

एकमेवता म्हणजे एका राज्यामध्ये केवळ एकच सार्वभौम सत्ता असणे होय. त्या सार्वभौम सत्तेद्वाराच जनतेला व्यापक दिना गती जनता सुद्धा त्या आदेशांचे पालन करणे, एका राज्यामध्ये दुसरी सार्वभौम सत्ता असणे म्हणजे राज्याची सत्ता मजूर करून राज्यामध्ये दुसऱ्या खाऱ्या नवीन राज्याची निर्मिती करणे होय. इ. अनेक वैशिष्ट्ये सार्वभौमत्वाचे आहेत.

* सार्वभौम सत्तेचा एकतावाद :-

१) प्रस्तावना :-

- : 1/1/19

२) एकसत्तावादी सिद्धान्तः

सार्वभौम सत्तेच्या एकसत्तावादी सिद्धान्ताचे समर्थन जॉन ऑस्टिन याने केले आहे. जॉन ऑस्टिन ने 1832 मध्ये Lectures on Jurisprudence लेक्चर ऑन जुरिसप्रुडन्स या ग्रंथात एकसत्तावादीचे समर्थन केले आहे हा विचार मांडताना जॉन ऑस्टिन कायद्यावर विशेष भर दिला आहे. त्यामुळे या सिद्धान्तास सार्वभौम सत्तेच्या वैधानिक किंवा कायद्यावर आधारित किंवा ऑस्टिनचा सिद्धान्त या नावानेही ओळखले जाते.

जॉन ऑस्टिनच्या योगे थॉमस होब्स यांचे, या विचारवंतानी ही या सिद्धान्ताचे समर्थन केले आहे. परंतु या सिद्धान्ताचा मुख्य समर्थक म्हणून जॉन ऑस्टिनचा उल्लेख केला जातो. जॉन ऑस्टिन कायद्याच्या आधारावर सार्वभौमत्वाचा सिद्धान्त मांडला आहे " वरिष्ठाने कुबिष्ठान दिलेली आज्ञा म्हणजे कायदा असा कायद्याचा अर्थ ऑस्टिन सांगितला " सार्वभौम सत्ता (कायदा) किंवा सत्तेच्या हान्यांमध्ये अनेक विद्या ओपशाने प्राप्त समाजातील सर्व व्यक्तीने केले पाहिजे. सार्वभौम सत्तेच्या ओपशाला कोणीही विरोध कुद्द नये असे ऑस्टिनचे मत आहे.

जॉन ऑस्टिन याने दिलेल्या आधारावर सार्वभौम सत्तेच्या एकसत्तावादी सिद्धान्त मांडलेला आहे. पुढील प्रमाणे नमुद करण्यात आला आहे.

1) **मानवश्रेष्ठ सार्वभौम सत्ता :-** मानव श्रेष्ठ सत्ता ही एका व्यक्तीच्या किंवा व्यक्ती समुहाच्या हातामध्ये असते. राज्यामध्ये राहणाऱ्या व्यक्तीपेक्षा सार्वभौम सत्ता श्रेष्ठ असते. ऑस्ट्रिनने जनतेला सार्वभौम न मानता राष्ट्रप्रमुखास सार्वभौम सत्तेला आहे. त्याच्याच आदेशाने पालन सक्ती करावे असे ऑस्ट्रिनचे मत आहे.

2) **सार्वभौम सत्तेचा आदेश म्हणजे काय :-**
सार्वभौम सत्तेचा आदेश म्हणजे कायदा होय. त्याच्या आदेशाने पालन समाजातील प्रत्येक व्यक्तीने करावे कायदा पालनामध्येच व्यक्तीचे हित दडले आहे. सार्वभौम सत्तेच्या आदेशाला कोणतीही विरोध कदा नये. कोणत्याही समाजाच्या संचलनासाठी कायद्याची आवश्यकता असते. कायद्याची निर्मिती सार्वभौम सत्तेद्वारेच होते. असे ऑस्ट्रिनचे मत आहे.

3) **सार्वभौम सत्ता निरंकुश व अमर्याद :-**
ऑस्ट्रिनच्या मते, राज्यामध्ये एकाच सार्वभौम सत्ता असून तिचे सर्वोच्च असते. सार्वभौम सत्तेवर कोणत्याही नियंत्रण किंवा बंधन नसते. सार्वभौम सत्तेला कोणतीही आदेश देऊ शकत नाही. अमर्यादित स्वतंत्रपणे सार्वभौम सत्ता मते सार्वभौम सत्तेचे सार्व समाजातील सर्व घटकावर नियंत्रण असते असे ऑस्ट्रिनचे मत सांगितले आहे.

4) प्रत्येक राजकीय व्यवस्थेत समाजासाठी सार्वभौम सत्तेची आवश्यकता :-

एका स्वतंत्र सार्वभौम राज्यासाठी सार्वभौम सत्तेची आवश्यकता असते. सार्वभौमत्वा शिवाय राज्याचा किंवा समाजाचा विचार करता येत नाही. सार्वभौम सत्तेच्या आदेशाचे पालन प्रत्येकाना करावे लागते असे आस्तित्वाचे मत आहे.

5) सार्वभौम सत्तेच्या आदेशाचे पालन आवश्यक :-

सार्वभौम सत्तेची आज सर्वव्यापी असते त्याच्या आदेशाचे किंवा आदेशाचे पालन हे प्रत्येकाना करावे लागते. आदेशाचे पालन न करताचला कुठेर शिक्का किंवा बंड होते. शिक्केच्या मित्यापोटी प्रत्येकजण सार्वभौम सत्तेच्या आदेशाचे पालन करतो

6. सार्वभौम सत्ता अर्थात उजस्त :-

-: सर्वोच्च शक्ति (2)

* सार्वभौम सत्तेचा अनेक सत्तावादी सिद्धान्त :-

१) प्रस्तावना :-

-: निम्नलिखित काठ संकल्पना :-

२. सार्वभौम सत्तेचा अनेकसत्तावाद :-

सार्वभौम सत्तेचा अनेक सत्तावादी सिद्धान्ताचा मुख्य समर्थक टेराळ् लुस्की हे आहेत हा सिद्धान्त एकसत्तावादी सिद्धान्ताचा विरोधी आहे. राज्याच्या सार्वभौम सत्ता ही एक व्यक्तीच्या हातामध्ये असण्यापेक्षा अनेक व्यक्तींच्या हातामध्ये भसावी असे अनेकसत्तावादी सिद्धान्ताचा समर्थकांचे मत आहे. लस्कीच्या अगोदर मेरीनो जि. डि. एच कोन यांनीही अनेक सत्तावादाचे समर्थन केले आहे. परंतु लस्की यांनी आपल्या "द ग्रामर ऑफ पॉलिटिक्स" या ग्रंथात या सिद्धान्ताचे समर्थन केले आहे. त्याची वैशिष्ट्ये पुढीलप्रमाणे.

* अनेक सत्तावादाची वैशिष्ट्ये :-

1) राज्य ही केवळ एक संस्था आहे :-

व्यक्तीच्या विकासासाठी कुटुंबसंस्था, शिक्षणसंस्था, धर्म संस्था, विवाहसंस्था इ. अनेक संस्थेची आवश्यकता असते. या संस्थेप्रमाणेच राज्य ही एक व्यक्ती विकासाची संस्था आहे. या सर्व संस्थेचा दर्जा समान असून व्यक्तीच्या विकासासाठी आवश्यक असतात असे अनेकसत्तावादक मत आहे.

2) समानात सर्वसंस्था ही प्रथम :-

अनेक सत्तावादाच्या मते, राज्यसंस्था इतर सर्व संस्थेवर नियंत्रण ठेवत असते. या नियंत्रणामुळे राज्यसंस्थेला इतर संस्थांपेक्षा सर्वोच्च समानु नये. नियंत्रणामुळे राज्यसंस्थेला समानात प्रथम एवढाच दर्जा देण्यात यावा असे अनेक सत्तावादक मते आहेत.

3. विकेंद्रिकावर विश्वास :-

अनेक सत्तावाद्यांनी सत्तेच्या केंद्रिकरणाला विरोध करून सत्तेच्या विकेंद्रिकरणाचे समर्थन केले आहे. सत्ता ही एक व्यक्तीच्या हातामध्ये नसून राहण्याऐवजी अनेक व्यक्तींच्या हातामध्ये असावी. लोकशाही व्यवस्थेमध्ये सत्तेचे विकेंद्रिकरण झालेले असते.

4. निरंजित सार्वभौम सत्तेचे समर्थन :-

एक सत्तावाद्यांनी अनियंत्रित अमर्शादित सत्तावाद्यांची सार्वभौमत्वाचे समर्थन केले होते. परंतु अनेकसत्तावाद्यांनी त्यास विरोध करून नियंत्रित अमर्शादित सार्वभौमत्वाचे समर्थन केले. सार्वभौम सत्तेवरही मर्शादा किंवा नियंत्रण असले पाहिजे. नियंत्रण असेल तरच तो योग्य प्रकारे जनहिताच्या दृष्टिने कार्य करतो.

5. राज्य संस्थेचे आस्तित्वमान्य :-

अनेक सत्तावाद्यांनी राज्याच्या अनियंत्रित, अमर्शादित, निरंकुश सत्तेचा विरोध केला आहे. याचा अर्थ अनेक सत्तावाद्यांनी राज्यसंस्थेला विरोध केलेला नाही. अनेक सत्तावाद्यांना स्वतःच राज्याचे आस्तित्व मान्य आहे. फक्त राज्याच्या सार्वभौम सत्तेवर नियंत्रण असेल पाहिजे असे अनेक सत्तावाद्यांचे मत आहे.

6. सार्वभौमसत्तेद्वारा कायद्याची निर्मिती केली जात नाही :-

एक सत्तावाद्यांच्या मते, सार्वभौम सत्तेचा आदेश म्हणजे कायदा हा विचार अनेकसत्तावाद्यांना मान्य नाही. अनेक सत्तावाद्यांच्या मते, सार्वभौम सत्तेद्वारा निर्मिती होत नाही. सार्वजनिक जीवनाच्या गरजेनुसार कायद्याची निर्मिती कायदाद्वारे केली जाते.

7. सार्वभौम सत्तेपेक्षा कायदा श्रेष्ठ :-

अनेक सत्तावादाच्या सत्ते, कायदा हा सार्वभौम सत्तेपेक्षा श्रेष्ठ असतो. कायदा निर्माण करव्यासाठी कायद्या, समोर श्रेष्ठ, कनिष्ठ, अमिंत शरिष, जात धर्म वंश अशा कोणत्याही प्रकारच्या भेदभाव न करता सर्वांना समान समजले जाते. सार्वभौम सत्तेवरही कायद्याचे नियंत्रण असते.